

Søndbjergstenens tosprogede tekst

Af Jørgen Jensen

I Søndbjerg kirke, Thisted Amt, er en runesten indsat som hjørnekvader i tårnets sydvesthjørne. Runerne er daterede til 1150-1200. Stenen blev fundet ved kirkens restaurering i 1909. Arkitekt N. Risom, som stod for restaureringen, lod den indsætte som sokkelsten i tårnet, da han mente, det var dens oprindelige plads. På grund af stenens tekst antog M. Mackeprang, derimod, at den oprindelig havde været en del af et gammelt stenalterbord. Denne opfattelse deltes af Lis Jacobsen og Erik Moltke i »Danmarks Runeindskrifter«.¹ I 1976 har Erik Moltke ændret opfattelse, i »Runerne i Danmark og deres oprindelse« tilslutter han sig Risoms opfattelse.² Stenen og dens nabosten mod øst i tårnets sokkel afviger fra de øvrige sokkelsten, idet hulstaven på dem har en lidt anden udformning.³ Dette kunne måske tyde på en anden oprindelig placering.

Stenens tekst lyder:

iakop uulæ skialm gurðæ ubi ara ibi okolus

Jakob voldte, Skjalm gjorde, hvor alteret er, der er øjet. Jakob var igangsætter, Skjalm udførte arbejdet. Om det refererer til kirken, eller kun til alteret, kan diskuteres.

De fire ord på Latin følger et skema, der var ret almindeligt. Nedenfor citeres fire eksempler udvalgt blandt de ca. 150 ubi-ibi konstruktioner i »Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii Aevi«:

ubi amor, ibi fides
ubi amor, ibi oculus
ubi bene, ibi patria
ubi crux, ibi lux⁴

Søndbjergstenens latinske fyndord kendes ikke andet steds fra.⁵ Hvis fyndordet ikke er forfattet til lejligheden, kan det være fundet i et af tidens florilegia. 25 km nordvest for Søndbjerg ligger Vestervig, hvor der ca. 1110 oprettedes et augustinerkloster. Indtil ca. 1140 var Vestervig sæde for stiftets domkirke,⁶ det er nærliggende at tro, at det er her forfatter eller florilegium skal findes.⁷

Inspirationen til »ubi ara ibi okolus« kan, udover fra de nævnte fyndord, være kommet fra Davids Salmer:

Søndbjergstenen. Nationalmus.fot.

Ecce oculus Domini super timentes eum
et expectantes misericordiam eius
ut eruat de morte animam eorum
et vivificet eos in fame

Ps. 33, 18-19

Psalterium juxta hebraeos

Se Herrens Øje seer paa dem som hannem frygte
oc haabe paa hans Miskundhed
At hand skal frelse deris Siele fra Døden
Oc holde dem i Liffue i den dyre Tid.

Ps. 33, 18-19

Bibelen 1588

Foruden oversættelsen af Salmerne direkte fra hebraisk lavede Hieronimus yderligere to oversættelser, Psalterium Romanum og Psalterium Gallicanum. Begge disse er oversat fra Septuagintateksten i Origenes Hexapla.⁸ Septuaginta, og dermed de to salmeoversættelser fra Septuagintas græske, har Guds Øjne og ikke Guds Øje i den 33. salme.⁹ Om Vestervig kloster har ejet Psalterium juxta hebraeos vides ikke, men det var ikke ukendt at flere versioner af salmerne brugtes samtidigt. Fra det 12. århundredes England, som havde nære forbindelser med Vestjylland, kan nævnes Eadwine eller Canterbury Psalteret, som indeholder alle tre Psalterversioner med kommentarer på Anglo-Normansk og Engelsk.¹⁰

Hvis man går ud fra, at den 33. salme var en af inspirationskilderne, så var det Guds Øje, der fra alteret skuede ud over Søndbjerg kirkes menighed. Professor dr. Paul Gerhard Schmidt, Freiburg i.B. har venligt påpeget, at teksten også kan tolkes analogt med »ubi amor, ibi oculus« – hvor den elskede er, derhen er øjet rettet.¹¹ Søndbjergstenen skulle så sige: menighedens øje er rettet mod alteret. Jeg foretrækker den første tolkning, analogt med »ubi crux, ibi lux« – lyset udgår fra korset, idet jeg henviser til Augustin som sagde: »deus totus oculus est ... quia omnia videt«.¹²

Det tolvte århundrede så fødslen af endnu en skole i Paris, udelukkende helliget studier. St. Geneviève klosteret havde sendt en koloni af brødre til Danmark, dette resulterede naturligvis i en intim forbindelse mellem dette kongerige og Paris. Mange danske ønskede at besøge litteraturens fædreland, for at nyde godt af de studier man på så strålende vis udførte der. De byggede et herberg til de danske studenter i rue montagne sainte Geneviève.¹³ Blandt de danske der udnyttede dette var

de to senere ærkebiskopper Absalon og Anders Sunesøn, samt den senere biskop i Slesvig Valdemar Knudsøn. Sidstnævnte berømmes af brødrene i St. Geneciève for sin »Modenhed, Værdighed, Venlighed og franske Elegants«. ¹⁴ Hvadenten Søndbjergtekstens forfatter selv har været i Paris, eller er blevet uddannet af hjemvendte »Parisere«, så har han haft kendskab til et af »det tolvte århundredes renæssances« kendetegn, brugen af det klassiske latins ordforråd. Det viser hans brug af ordet »ara«. »Ara« bruges i bibelen næsten udelukkende om altre for andre guder end Jahve. Det normale ord for Jahves alter, og senere for det kristne alter, var »altare«. ¹⁵ I det gamle testamente bruges »ara« 9 gange om altre for Jahve, 6 gange om de syv altre som Bileam byggede til Herrens ære, og 3 gange om alteret i templet. ¹⁶ I det nye testamente forekommer »ara« kun een gang, det er om det alter »til en ukendt gud« som Paulus så i Athen. ¹⁷ Omkring år 300 e.kr. skrev den kristne Minucius Felix en dialog »Octavius«, ¹⁸ heri skrev han om sine trosfæller: »delubra et aras non habemus«; men enkelte af kirkefædrene brugte dog, nu og da, »ara« om det kristne alter, f.eks. Tertullian og Augustin. ¹⁹ Saxo, vor ypperste repræsentant for det 12. århundredes renæssance, yndede i høj grad de sjældne ord, og ord fra de klassiske romerske forfattere. ²⁰ I »Gesta Danorum« brugte Saxo »ara« 11 gange om det kristne alter. ²¹

Når »ara« er brugt på Søndbjergstenen kan det skyldes, at forfatteren har været under samme kulturelle indflydelse som kredsene omkring konge og ærkebiskop, og derfor bevidst har valgt et ord fra det klassiske latin. Valget kan også simpelthen skyldes, at »ara« er nemmere at hugge i stenen end det længere ord »altare«, eller forfatteren har ment, at det rytmsk passede bedst med forbillederne, f.eks. de to midterste af de ovennævnte. Uanset hvorfor »ara« er valgt, så viser det forfatterens betydelige latinkundskab.

Søndbjergstenens brug af dansk og latin, skrevet med runer, stemmer godt med de kulturelle strømninger i Valdemarernes periode. Islandske skjalde besøgte alle periodens tre konger, og de var højt værdsatte gæster. ²² Valdemar II underviste den islandske skjald Olafur þórðarson Hvitaskáld i en af ham selv konstrueret futhark: »þessa stafi ok þeirra merkingar compileraði minn herra Valdimar dana konungr ...«. ²³ Søndbjergstenens korte tekst viser smukt tidens kendskab til den nordiske arv, og til den ny indflydelse fra syd. En mulig forfatter kunne være Vestervigs klosterforstander, magister Nicolaus, som i 1198 var kappelán hos Knud VI. ²⁴

Noter

1. Jacobsen, Lis & Moltke, Erik, Danmarks Runeindskrifter, København 1942, Vol. I, sp. 185-186. Om stenaltre se KLN (1956), Vol. I, sp. 108-110, 112-113 og fig. 3.
2. Moltke, Erik, Runerne i Danmark og deres oprindelse, København 1976, p. 345.
3. Danmarks Kirker, Thisted Amt, København 1942, Vol. 2, pp. 757-759.
4. Walter, Hans, Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii Aevi. Göttingen 1963-69, Vol. V, pp. 430-446, & Schmidt, Paul Gerhard, Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii ac recentioris aevi, Nova Series, Göttingen 1982-86, Vol. IX, pp. 750-754.
5. Prof. dr., Paul Gerhard Schmidt, Freiburg i. B. oplyser i brev til forfatteren, at Proverbia sententiaeque ... næsten ikke medtager materiale fra epigrafiken, hvorfor det er muligt at sentensen kan findes på andre monumenter.
6. Koch, Hal, De ældste danske Klosters Stilling i Kirke og Samfund indtil 1221, i Historisk Tidsskrift, X række, Vol. III, København 1934.
7. Jørgensen, Ellen, Studier over danske middelalderlige Bogsamlinger, København 1912. Ellen Jørgensen kender kun bøger fra augustinerklostrene i Dalby, Grinderslev og Børglum. Det udelukker ikke at Vestervig har haft bøger.
8. Ackroyd, P.R. & Evans, C.F. (ed), The Cambridge History of the Bible, Cambridge 1970, Vol. I, p. 515.
9. Dr. Brian McNeil CRV, Augustinushjemmet, Molde gør, i brev til forfatteren, opmærksom på, at man næppe skal lægge for megen vægt på formen oculus/oculi, når der ikke er tale om et direkte citat.
10. Lampe, G.W.H. (ed), The Cambridge History of the Bible, Cambridge 1969, Vol. II, p. 370.
11. i brev til forfatteren.
12. Avg. epist. 148, 14, her fra Thesaurus Linguae Latinae, Leipzig 1983, Vol. IX, fasc. III.
13. Crevier, J.B.L., Histoire de l'Université de Paris, Paris 1761, Vol. I, p. 270. Min oversættelse. Danske kilder nævner kun Wilhelm af Æbelholt, havde han ledsagere med sig fra St. Geneviève?
14. Molbech, C., Saxo Grammaticus, hans Historie og Character, og hans lærde Samtidige i Danmark, i Nyt Historisk Tidsskrift, København 1854, Vol. V, p. 15. Om studierejser se KLN (1972), Vol. 17. sp. 329-332 og 336-339. Ellen Jørgensen, nordiske Studierejser i Middelalderen, Historisk Tidsskrift, VIII rk., Vol. V, indeholder intet om det 12. årh. Se også: Pedersen, Olaf, Studium Generale. De europæiske universiteters tilblivelse, København 1979, pp. 130-133, og Olsen, Birger Munk, Anders Sunesøn og Paris, i Ebbesen, S. (red), Anders Sunesen – stormand, teolog ..., København 1985, pp. 75-97.
15. Braun, Joseph, Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung, München 1924, Vol. I, p. 21.
16. Nm 23, 1, 2, 4, 14, 29, 30. Sir. 50, 13, 15. Bar. 1, 10.
17. Act. 17, 23.
18. Minucius Felix, Octavius, i Corpus scriptores ecclesiasticorum latinorum, Vindobonae 1866, Vol. II, p. 45.
19. Braun, Joseph, op. cit. pp. 27-28.
20. Friis-Jensen, Karsten, Saxo Grammaticus as Latin Poet, Roma 1987, p. 24.
21. Blatt, Franz, Indicem Verborum, i Saxonis Gesta Danorum. Hauniae 1957.
22. Porlaksson, Guðmundur, Udsigt over de norsk-islandske Skjalde fra 9de til 14de Aarhundrede, København 1889, p. 158.
23. Olsen, Björn Magnuson, Den tredje og fjærde Grammatiske Afhandling i Snorres Ed-

da, København 1884-86, indledning p. XXXIV og tredje afh. p. 6. Ref. også Haugen, Einar, *The Scandinavian Languages*, London 1976, pp. 191-193.

24. Daugaard, J.B., *Om de danske Klostre i Middelalderen*, Kjøbenhavn 1830, p. 345.

Resumé

A bilingual text written in runes, from the second half of the twelfth century demonstrates a combination of a knowledge of the Danish heritage with an active interest in new intellectual developments taking place in the South. The inscription is found on a runic stone, which is now used as a cornerstone in the tower of the church of Søndbjerg in north west Jutland, but may once have been part of a stone altar-table. The inscription is in Danish and Latin, and reads: »Jakop uulæ, Skialm gurðæ ubi ara ibi okolus«. The Danish text can be translated »Jacob ordered, Skialm acted«, and is selfexplanatory. The Latin text is unknown in literature, but follows the well-known pattern demonstrated in the sentence »ubi crux, ibi lux«. The text could also have been inspired by Psalm 33, 18-19 »Behold, the eye of the Lord is upon them that fear him ...«. Although the Vulgate has »eyes«, in the plural, Jerome's translation after the Hebrew has the singular »eye«. Psalters providing alternate versions were quite common in the twelfth century: for example, the Eadwine Psalter from England had all three of Jerome's versions of the Psalms, with glosses in English and Anglo-Norman. There were close connections between England and western Jutland in the twelfth century. Although the author of the Søndbjerg text is unknown, the use of »ara« for the christian altar, rather than the more usual »altare«, suggests a sophisticated knowledge of Latin. Such use of classical terms taken from Roman writers is characteristic of the »twelfth century renaissance«, and suggests that the author had been in touch, directly or indirectly, with the mainstream of twelfth century intellectual developments. Close connections are known to have existed between Denmark and the monastery of St. Geneviève in Paris, where the author himself, or his acquaintances, may have studied. A possible candidate for nomination as the author of the inscription is magister Nicolaus, from the Augustinian monastery at Vestervig, 25 km from Søndbjerg. In 1196 as Court Chaplain was in touch with people who had studied in Paris.